

УДК 159.923.2–027.561

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СХИЛЬНОСТІ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

Яновська Т.А., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Калюжна Ю.І., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема цілеспрямованого розвитку схильності до педагогічної діяльності у підлітків та старшокласників у контексті їх професійного самовизначення. Аналізуються результати емпіричного дослідження структури педагогічної схильності та окреслюються методичні засоби її розвитку у шкільної молоді.

Ключові слова: професійне самовизначення, схильність, мотивація, інтерес, вміння, педагогічні здібності, методичні засоби розвитку схильності до педагогічної діяльності.

В статье рассматривается проблема целенаправленного развития склонности к педагогической деятельности у подростков и старшеклассников в контексте их профессионального самоопределения. Анализируются результаты эмпирического исследования структуры педагогической склонности и указываются методические средства ее развития у школьной молодежи.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, склонность, мотивация, интерес, умение, педагогические способности, методические средства развития склонности к педагогической деятельности.

Yanovska T.A., Kaliuzhna Yu.I. FEATURES OF DEVELOPMENT OF SCHOOL YOUTH'S PROPENSITY TO PEDAGOGICAL ACTIVITY

The problem of purposeful development of adolescents' and high school students' propensity to pedagogical activity in context of their professional identity has been highlighted in article. The results of empirical research of pedagogical propensity structure have been analyzed; methodological means of its development of school youth have been outlined.

Key words: professional self propensity, motivation, interest, skills, pedagogical abilities, methodical means propensity development to teaching activity.

Постановка проблеми. Сучасний суспільний розвиток нашої країни передбачає підготовку шкільної молоді до свідомого та ефективного професійного самовизначення, яке є запорукою подальшої плідної фахової діяльності. Цей процес передбачає розвиток особистості як суб'єкта праці, коли аналіз нею власних внутрішніх ресурсів співвідноситься з вимогами професії. Очевидним є той факт, що успішність такого співставлення залежить від розвитку цілісного комплексу мотивів вибору професії школярами, особливо тих, які спонукають шкільну молодь не лише до теоретичного ознайомлення з її змістом, але і до активного освоєння специфіки майбутньої професійної діяльності у практичному аспекті. Адже саме реальні спроби у професії передбачають перевірку учнями своїх можливостей та своєчасну корекцію процесу самовизначення, який має метою створення найсприятливіших умов для самореалізації особистості у праці. Така мотивація свідчить про наявність схильності до праці у

певній галузі та може вважатися основою професійного саморозвитку.

Проте суттєвою проблемою забезпечення такого самовизначення є усвідомлення учнями низки суттєвих ознак педагогічної професії, які далеко не зразу вирізняються і школярами, і студентами. До їх складу можна віднести ті характеристики, які свідчать, передусім, про творчий зміст роботи вчителя. По-перше, це її поліфункціональність, оскільки діяльність педагога повсякчас спрямована на досягнення освітніх, виховних та розвивальних цілей. По-друге, це варіативність діяльності педагога, яка зазвичай не регламентується чіткими правилами та інструкціями, а вимагає самостійного прийняття рішень, вибору прийомів та засобів дій. Наступною характеристикою є поєднання реальних дій «тут і тепер» з прогностичними припущеннями щодо їх наслідків та результатів. Окрім цього, педагогічна діяльність передбачає інтегративність, тобто здатність вчителя аналізувати події, педагогічні ситуації з огляду

на цілісний комплекс їх причин та умов виникнення. І, насамкінець, робота педагога передбачає реалізацію багаторівневої взаємодії з учнями та колегами, а також постійне самопізнання та самовдосконалення [11, с. 101].

Зважаючи на приведені вище глибинні ознаки професії вчителя, складним є процес розвитку такої базової передумови її вибору шкільною молоддю, як педагогічної схильності, оскільки, з одного боку, він вимагає орієнтування у вимогах професійної діяльності, а з іншого – адекватної самооцінки власних особистісних якостей, які б забезпечили їх досконалу реалізацію. Тому у вітчизняній психолого-педагогічній літературі досить обережно розглядають питання розвитку професійної схильності у підлітковому віці, більше уваги приділяючи старшокласникам та студентству. Але вступ молоді до педагогічних училищ (коледжів) найчастіше припадає саме на старший підлітковий вік і вимагає наявності не лише інтересу, а й професійної схильності, яка б сприяла успіху майбутньої фахової діяльності. Отже, проблема підготовки майбутніх педагогів вже у шкільному віці сьогодні є важливою та актуальною і вимагає різнопланових досліджень.

Ступінь розробленості проблеми. Поняття схильності та її структури тривалий час розроблялися у вітчизняній психології. Так, С.Л. Рубінштейн, розглядаючи схильність як дієвий мотив поведінки особистості, включав її до складу спрямованості на відповідну діяльність поряд із бажаннями, потягами та іншими спонуканнями до активних дій. Слід зазначити, що схильність пов'язувалася ним, насамперед, із пізнавальними інтересами особистості, надаючи їм практичної значущості [10, с. 228].

О.Б. Орлов розглядав схильність, як предметно-функціональну потребу особистості, яка виражається у прагненні до виконання діяльності та її постійному вдосконаленні. Особливістю цього мотиваційного утворення, за думкою автора, є те, що людину спонукає до дії не лише результативність виконуваної роботи, але й її змістовно-процесуальна сторона (наприклад, задоволення від самої діяльності), що свідчить про сильну внутрішню мотивацію. Основними передумовами розвитку схильності до конкретної діяльності він вважав:

- загальний рівень розвитку мотиваційної сфери особистості, який становив так звану особистісну готовність до діяльності;
- загальне відношення до певного виду діяльності;
- самі умови діяльності, які сприяють розвитку схильності до неї [6, с. 81].

Є.П. Ільїн зазначає, що схильність, як мотив поведінки, має свої специфічні особливості, а саме:

- завжди відповідає змісту діяльності;
- обумовлюється стабільними типологічними особливостями властивостей нервової системи, які вважаються автором стабільним вектором вибору виду діяльності;
- діяльність, відповідна схильності, завжди є особистісно-значущою і сприяє формуванню спрямованості особистості;
- схильність сприяє породженню стійкого інтересу до діяльності;
- супутником схильності зазвичай є здібності до цієї ж діяльності. Такий взаємозв'язок у значній мірі дозволяє характеризувати покликання особистості [4, с. 108–110].

Особливості педагогічної схильності розглядає А.К. Маркова. Вона характеризує її, як стійку мотивацію до професії вчителя, яка не може зводитися лише до любові до дітей. Це прагнення до освоєння та реалізації професії вчителя, яке сприяє переборенню труднощів та перешкод на цьому шляху. Основною її ознакою є стійкий інтерес до особистості учня, що визначає сприйняття педагогом будь-якої педагогічної ситуації та логіку поведінки у цілому. Окрім цього автор зазначає роль широкого спектру педагогічних здібностей як у формуванні, так і у реалізації схильності до роботи вчителя [5, с. 265].

Отже, педагогічна схильність є складним мотиваційним утворенням, яке забезпечує активність особистості саме у контексті виконання її професійної діяльності на основі стійкого інтересу та реалізації педагогічних здібностей.

Проте сьогодні однією з найактуальніших проблем залишається така оптимальна організація навчально-виховного процесу у школі, коли можна було б забезпечити ознайомлення підлітків та старшокласників із суттєвими сторонами праці вчителя, створити оптимальні умови для розвитку інтересу до неї, практичних навичок та спеціальних здібностей. При цьому особлива увага має приділятися специфічним характеристикам педагогічної схильності, притаманним учням різних вікових категорій, відповідно до яких доцільно підбирати методи сприяння розвитку цієї якості.

Мета статті:

- вивчення типових особливостей схильності до педагогічної діяльності, характерних для сучасних підлітків та старшокласників;
- окреслення шляхів та засобів розвитку педагогічної схильності у школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження особливостей

професійного самовизначення підлітків та старшокласників ряду шкіл Полтави нами була застосована методика дослідження схильності до педагогічної професії [7, с. 165–170]. Методика дозволяє не лише визначити рівень розвитку схильності до роботи вчителя, але й проаналізувати отримані показники за декількома критеріями. Це дозволяє визначити як специфіку проявів схильностей у підлітків та старшокласників, так і особливості умов, у яких вона розвивалася, та перспективи подальшого її вдосконалення.

Першим критерієм оцінювання результатів є наявність педагогічного інтересу, який проявляється у прагненні школярів більше дізнатися про професію вчителя, навчальні заклади, де можна її освоїти. До цієї ж групи питань методики відносяться ті, які виявляють емоційну привабливість педагогічної праці для учнів, тому вони можуть опосередковано свідчити про їх загальне ставлення до педагогічного фаху.

Другий критерій оцінювання схильності до педагогічної діяльності пов'язаний з наявним у школярів досвідом педагогічної діяльності. Зважаючи на вікові можливості його отримання, питання методики стосуються як реальних педагогічних спроб у роботі з однокласниками у шкільних ситуаціях, з молодшими дітьми тощо, так і дій в узагальнених або змодельованих умовах, які, проте, мають ознаки педагогічних функцій (наприклад: «Чи часто Ви даєте поради, опікаєте, допомагаєте іншим?»). Цей критерій свідчить про наявність у школярів не лише пізнавального інтересу до майбутньої педагогічної діяльності, а й про низку дієвих мотивів, які спонукають школярів до його практичного втілення у реальній поведінці.

Останній критерій педагогічної схильності стосується наявності педагогічних здібностей (переважно комунікативних, організаційних, мовних, експресивних), які виступають певними орієнтирами для співставлення вимог професії з наявними психологічними особистісними утвореннями школярів. Слід зазначити, що уявлення школярів про педагогічні здібності та оцінка їх наявності у себе додатково уточнювалися нами з допомогою опитування (анкетування).

Отримані нами результати дозволили виявити деякі особливості педагогічної схильності у підлітків та старшокласників.

1. В обох категоріях досліджуваних досить високими виявилися показники педагогічного інтересу (відповідно, середній бал 0,67 – у підлітків та 0,7 – у старшокласників). Проте якісний аналіз цього

показника дозволив виявити деякі вікові відмінності. Так, у підлітків пізнавальний інтерес до педагогічної діяльності стосується, насамперед, особливостей реалізації окремих педагогічних функцій та навчальних закладів, які у подальшому дозволять набути обраного фаху. Показник інтересу до професії вчителя у старшокласників відображає їх намагання ознайомитися зі спеціальною літературою, педагогічною термінологією, роботами педагогів-новаторів тощо. Опитування (анкетування) школярів щодо джерел отримання інформації, яка їх цікавить, також виявило деякі відмінності. Так, підлітки серед них відзначають переважно розповіді педагогів (66% опитованих), художню літературу (51%), фільми про роботу вчителів та вихователів (48%), пояснення батьків (33%). Старшокласники ж серйозними джерелами інформації про роботу педагога вважають спеціальну літературу, включаючи і посібники з психолого-педагогічних дисциплін (61% опитованих), так і матеріали, отримані з Інтернету (50%). Особливо слід відзначити, що важливим джерелом інформації про педагогічну діяльність, яке сприяє розвитку педагогічного інтересу, старшокласники також відзначили власні систематичні спостереження за діяльністю педагогів (31%), орієнтуючись, таким чином, не на розповіді інших осіб, а на безпосереднє сприймання та аналіз педагогічних ситуацій та способів їх вирішення.

2. Показник схильності до педагогічної діяльності, який стосується практичних спроб у професії, виявився передбачувано-невисоким, особливо у підлітків (середній бал по виборці 0,27). При цьому вони зазвичай вказують на наявність фрагментарних умінь загального характеру (наприклад, уміння помиритися з людьми для попередження сварки тощо). У старшокласників цей показник дещо вищий (середній бал – 0,49). Проте якісний аналіз їх результатів свідчить про наявність у них більш спеціалізованих умінь та навичок, наприклад, підготовки розважальних заходів для однокласників та молодших дітей, пояснення складного навчального матеріалу іншим школярам тощо. Не дивлячись на це, старшокласники відзначали недостатність можливостей для розвитку таких умінь у шкільних умовах навчання.

3. Дещо несподіваними виявилися результати дослідження педагогічної схильності за критерієм наявності у школярів педагогічних здібностей. Так, підлітки показали досить високі результати за цим показником (середній бал по виборці 0,88). Старшокласники ж виявили набага-

то нижчі результати (середній бал по виборці становить 0,57). Опитування школярів дозволило встановити, що при оцінці власних педагогічних здібностей підлітки найчастіше орієнтуються на легкість виконання діяльності («Вважаю, що маю такі здібності, бо у мене це легко і просто виходить») та на позитивні емоції, пов'язані з цим («Думаю, що маю такі здібності, бо це не викликає у мене напруження і негативних переживань, я маю задоволення від цього»). При цьому вони рідко звертають увагу на якість результату виконаної дії, як на мірило здібностей, не беручи до уваги його оцінки оточуючими. Старшокласники виявилися набагато обережнішими при оцінці власних педагогічних здібностей, оскільки шукають їх підтвердження саме у результативності діяльності. Окрім цього, вони потребують підтвердження своєї оцінки здібностей як з боку педагогів-професіоналів, так і з боку однолітків чи молодших учнів, щодо яких здійснюються їх педагогічні спроби, але далеко не завжди отримують його. Таким чином, невисокі показники старшокласників за критерієм самооцінки їх здібностей можна вважати зворотною стороною їх інтенсивного самопізнання та самореалізації і, відповідно, особистісної зрілості.

У цілому ж і підлітки, і старшокласники вказують на утруднення у розвитку компонентів педагогічної схильності внаслідок дуже обмежених можливостей зайняти позицію педагога, яка б дозволила поєднати пізнавальний інтерес до цієї професії з практичними спробами у ній.

Таким чином, постає питання про можливі методичні аспекти розвитку схильності до педагогічної діяльності підлітків та старшокласників, як передумови їх успішної професіоналізації.

У сучасній психолого-педагогічній літературі окреслюються такі основні шляхи розвитку мотивації. Перший шлях, згідно з дослідженнями В.Г. Асєєва, А. К. Маркової та ін., полягає у прямому впливі викладача на мотиваційну сферу учнів за рахунок спеціально організованих бесід, лекцій, пояснень, тощо [1, с. 56–63; 5, с. 301]. При цьому молоді пропонуються для використання готові мотиви поведінки, інтереси, які вони мають потім реалізовувати на практиці. Цей вплив може втілюватися у формі лекцій та бесід, які пояснюють зміст педагогічних функцій та особливостей їх реалізації у подальшій діяльності. Значення таких педагогічних впливів не можна абсолютизувати, оскільки при цьому спричиняється вплив переважно на когнітивну сферу школярів, залишаючи поза увагою сферу

безпосередніх практичних зусиль, без яких неможливо у повній мірі досягти розуміння суті педагогічної професії та особливостей саморозвитку для її освоєння та реалізації. У результаті ми можемо спостерігати прояви в учнів так званих «знаних» мотивів, які, проте, відіграють незначну активізуючу роль («Знаю, що професія вчителя почесна та цікава, але обирати її не збираюсь»).

Тому з точки зору теорії мотивації навчання дітей та дорослих його слід органічно поєднувати з методами та прийомами, які забезпечують включення підлітків та старшокласників у такі різновиди спеціально організованої навчально-виховної діяльності, які б створювали умови для формування мотивації як самопізнання, так і саморозвитку таких складових схильності до педагогічної діяльності, які у контексті професійного самовизначення забезпечили б оптимальний процес і результат здійснення подальшого професійного шляху у цьому напрямку [9, с. 32–34; 12, с. 105]. Сьогодні у практиці школи цей шлях може реалізуватися у вигляді ділових та рольових ігор, дискусій, конференцій, тренінгів тощо [1, с. 104–106; 2, с. 68; 3, с. 54; 8, с. 151–155]. Для підлітків, зокрема, корисними можуть стати профконсультаційні ігри у формі гри-змагання (якнайкраще виконати певну педагогічну функцію), гри-подорожі у часі (уявити та відобразити, як виховували дітей раніше і як – у наш час), гри-інсценування (інсценувати певну педагогічну ситуацію, наприклад, ситуацію допомоги у здійсненні учнем професійного вибору) тощо. Базуючись на активній взаємодії у такій діяльності, вони забезпечать, з одного боку, усвідомлення змістових характеристик професії вчителя, а з іншого – створять умови для формування реальної самооцінки професійно-важливих якостей, у тому числі і педагогічної схильності. Для старшокласників доцільними можуть бути ділові ігри, в яких максимально наближено до реальності відображаються суттєві ознаки педагогічної діяльності (наприклад, ситуація мікрОВикладання, проведення виховної бесіди з невстигаючим учнем і т. п.) Такі форми спричиняють потужний вплив водночас на свідомість особистості, її емоційну та практичну сферу, сприяючи формуванню дієвих мотивів фахової діяльності школярів та їх подальшої професіоналізації.

Висновки. Аналіз проблеми свідчить про важливість комплексного застосування різних шляхів розвитку схильності до педагогічної діяльності. Це дозволяє залучити школярів до опанування конкретними при-

йомами аналізу її змісту, до розв'язання значущих ситуацій, створює умови не лише для підвищення пізнавальної активності кожного, а й сприяє формуванню орієнтації підлітків та старшокласників на розвиток та вдосконалення складових професійної схильності, особливо важливих для реалізації ними фахової діяльності. Подальший пошук можливостей застосування різних шляхів виховного впливу може стати запорукою усвідомлення підлітками та старшокласниками необхідності подальшого цілеспрямованого професійного самовизначення та готовності до складного процесу самореалізації у подальшому житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 158 с.
2. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии / Б.Ц. Бадмаев. – М. : Владос, 1999. – 304 с.
3. Балаев А.А. Активные методы обучения / А.А. Балаев. – М. : Профиздат, 1996. – 96 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
5. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1993. – 190 с.
6. Орлов А.Б. Склонность и профессия / А.Б. Орлов. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
7. Павлютенков Е.М. Кем быть? / Е.М. Павлютенков. – К. : Молодь, 1983. – 200 с.
8. Професійне самовизначення старшокласників / [упоряд. Л. Шелестова]. – К. : Шкільний світ», 2006. – 128 с.
9. Психология труда / [Под ред. А.В. Карпова]. – М.: Владос, 2004. – 323 с.
10. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
11. Семиченко В.А. Психология педагогической деятельности / В.А. Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.
12. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П.А. Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 95 с.